
ІВАН ОГІЄНКО Й УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

УДК 821.161.2-09:261.4 “18”

Л.М.Горболіс

Сумський державний педагогічний університет

ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕЦЕПЦІЯХ І.ОГІЄНКА Й УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧ. ХХ СТ.

У статті на матеріалі відомих і малодоступних джерел у порівняльному аспекті з'ясовується суголосність ідей українських письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. із концепцією І.Огієнка про релігійну культуру українців, “рідномовні обов'язки” духовенства у церкві.

Ключові слова: концепція, “рідномовні обов'язки”, релігійна культура, національна свідомість.

Активна участь українських письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. на ниві просвіти та погляди митців на необхідність посиленої уваги до морального виховання українців автор статті вже мала нагоду почасти висвітлити [3]; об'єктом пильної уваги дослідників були мовознавчі, літературознавчі, педагогічні праці І.Огієнка, а також його духовна (церковна) діяльність. Завдання даної статті полягає в тому, щоб на основі відомих і малодоступних джерел із доробку українських письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. (І.Франка, О.Кониського, Олени Пчілки, Лесі Українки, Т.Зіньківського, Б.Грінченка, А.Кримського, Л.Яновської) та культурного і церковно-громадського діяча І.Огієнка виявити суголосність їхніх поглядів на синтез язичницьких і християнських традицій в релігійній культурі українців, роль церкви та україномовної проповіді у формуванні духовного світу та національної свідомості народу.

Досліджувані джерела присутньо уконкретнюють характеристику культурно-мистецького, суспільного життя України кінця ХІХ — початку ХХ ст., доповнюють наші уявлення про боротьбу української громадськості за рідне слово. Компаративістський підхід до заявленої у заголовку проблеми обраний уперше, що підкреслює новизну даної студії.

Ретельний аналіз залучених нами матеріалів засвідчує, що українські письменники кінця XIX — початку XX ст. та І.Огієнко порушували важливі для осмислення духовної культури українців проблеми. Так, скажімо, вони глибоко розуміли необхідність знати дохристиянські вірування українського народу, оскільки *“без належного знання дохристиянських вірувань годі зрозуміти історію української культури та літератури, як давньої, так і нової”* [6, с.9].

І.Франко у статтях “Наші коляди”, “Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних”, І.Нечуй-Левицький у праці “Світогляд українського народу”, Олена Пчілка у студії “Українські колядки”, І.Огієнко у праці “Дохристиянські вірування українського народу” констатують вплив язичницьких вірувань на світогляд, мораль народу, розуміють велике значення в релігійній культурі українців народних традицій. Тема значущості давньої віри присутня також у листах Лесі Українки до М.Драгоманова від 3 вересня 1891 р., А.Кримського від 6 червня 1912 р., у щоденникових записах Л.Яновської: *“Не було б язичників, не було б ідолопоклонників, не було б мук зневіри, відчаю, не було б мук відшукування єдиного Бога, але не було б ні віри, ні надії, ні жаху, ні радощів, ні бажання”* [16, с.3]. Як бачимо, митець звертає увагу на діалектичні зв'язки первісних вірувань із психологією, мораллю нових релігій, розуміє світоглядні переконання як складний комплекс етичних, естетичних, соціальних, психологічних чинників. Запис свідчить про глибину осягнення письменницею проблеми віри, що дозволило їй у художніх творах розкрити весь діапазон внутрішніх можливостей героїв, котрі дотримуються предківських традицій.

І.Франко, І.Нечуй-Левицький, Олена Пчілка, І.Огієнко зауважують тісний зв'язок первісних вірувань із природою, довкіллям, глибоко розуміють сутність давніх звичаїв, підкреслюють присутній вплив християнства на становлення моральних засад буття народу, роль кліру у складному процесі формування звичаїв, збереження і передачі досвіду. Духовні особи, констатує, скажімо, Б.Лепкий, хотіли поезію життя (давні традиції, обрядовий фольклор тощо) *“заступити прозою кар земних і небесних”* [9, с.93]. Подібні думки, як відомо, висловлює і Т.Зінківський [5]. Проте лагідні, людяні звичаї, психоментальні настанови українців та ряд інших чинників визначили домінанти духовної культури нашого народу.

Як засвідчують опрацьовані автором раритетні видання, прогресивні духовні особи надавали великого значення давнім віруванням, розуміли їх як цінний матеріал для вивчення психології, духовної культури, першопочатків релігії та моралі нашого народу [1]. Однак деякі свята, що мають чітко виражене дохристиянське походження, на думку окремих представників церкви, аморальні за змістом. Про це йдеться, наприклад, у виступах священиків М.Симашкевича, С.Венгрженівського [11; 2]. А письменник А.Кримський

зазначає: “Треба знати, що духівництво давніш забороняло справляти Купайла: казали, що тяжкий гріх — це свято святкувати, бо воно є ідолопоклонське” [8, с.31].

Українські письменники порубіжжя усвідомлювали життєву цінність свят, звичаїв і були переконані, що руйнування традицій є причиною відчуження людини від етнічного середовища, а дотримання релігійних, моральних, правових та інших норм запобігає духовній асиміляції українців і виховує їх уважними до минулого, мудрими, толерантними, милосердними й порядними у ставленні до ближніх. Тому в письменників найбільше занепокоєння викликав той факт, що “старшина церковна відокремилась від народу і бісом дивилась на його споконвічні звичаї” [17, с.4], а деякі священники, з тривогою повідомляв О.Кониський у журналі “Правда”, забороняли селянам співати колядки та щедрівки [7, с.569], вели боротьбу з народними звичаями, як зауважує Леся Українка у статті “Джон Мільтон”, Б.Лепкий у “Начерку з історії української літератури” тощо.

У спогадах І.Нечуя-Левицького, незакінченій студії Лесі Українки “Джон Мільтон” та її листі до А.Макарової від 14 травня 1894 р., дописі В.Стефаніка “Молоді попи”, статті П.Грабовського “Дещо про освіту на Україні” засвідчено, що багато представників кліру не дбають про благополуччя народу, не засуджують деспотизм, експлуатацію, навпаки — вимагають послуху владі, ведуть аморальний спосіб життя, не дотримуються свят, підпорядковують релігійно-моральні норми власним інтересам. Це одна з головних причин відчуження народу від церкви, зневіри в благодійності духовенства.

І.Франко, І.Нечуй-Левицький підкреслюють духовну єдність хлібороба із землею. Український хлібороб із примітивним знярядям праці, але глибокою життєвою мудрістю і великим життєвим потенціалом, не перервав “злитості з землею. І.Огієнко, як і письменники, наголошує на персоніфікації та сакралізації землі у світорозумінні українця. Любов українця до землі І.Франко називає могутньою і неминущою пристрастю: “Відірвіть селянина від землі, від турбот, що пов’язані з нею, від інтересів, якими вона його проймає, доможеться того, щоб він забув про свій селянський світ — і нема народу, нема народного світогляду” [13, с.192]. У підсвідомості селянина закорінений прадавній інстинкт покладання на природу.

Спостереження українських письменників над життям народу дозволяє їм висновувати: народ не схвалює формальних зв’язків із церквою, він прагне у храмі задовольнити свої духовні потреби, тішити естетичні смаки; селяни вважають своїм обов’язком ходити до церкви та розуміти сказане священником, у чому виявляється їх висока моральна культура, глибока релігійність, турбота про спасіння душі. Сумлінність, увага до власного внутрішнього світу, чесність українця не дозволяють йому бути неправдивим перед Богом і собою, адже “тяжко молитися тому, у що не віриш” [12, с.212]. Наша жінка, наголошує Л.Яновська, “помирає і не знає своєї релігії, бо не

чула ніколи Святого Письма на рідній мові, не чула ніколи в храмі зрозумілої їй проповіді” [15, с.651]. Такі факти виявляють І.Франко, Б.Грінченко, Т.Зіньківський, І.Нечуй-Левицький та ін. Митці усвідомлюють нагальну потребу наблизити церкву до духовних потреб українців, націоналізувати суспільне життя, плекати мовні традиції, народнорелігійні звичаї. Але їхні проекти потопають у вирі урядових заборон українського слова, що охопили всі сфери буття нашої нації — освіту, літературу, релігію, музику, книгодрукування, театр. Як відомо, цими проблемами глибоко переймався й І.Огієнко: *“Сильну русифікацію України розпочав ще цар Петро I, і цей процес не згавав і не згаває аж до наших часів: українська інтелігенція ще з XVIII ст. легко прийняла російську мову, позаповнювала російські школи, прийняла до свого дому російську обстановку й російський спосіб життя”* [6, с.406].

О.Кониський, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, Г.Хоткевич, М.Грушевський, П.Грабовський та ін. називають причини, що сприяють обрусінню українців, — адміністрація, школа і церква. Про нагальність і гостроту цієї проблеми свідчать численні виступи. Митці наголошують на масовості обрусіння і висловлюють занепокоєння наслідками, до яких воно могло призвести. Г.Хоткевич із тривогою констатує: *“Школа — московська, начальство — московське, закони — московські, язик — московський, суди — московські. Уже сам Бог і то став московським, бо у церкві до Бога тін призивав не на рідній українській мові, а на московській. І під тим натиском — забув народ сам себе, забув своє ім’я, забув своїх предків, забув свою мову — забув усе”* [14, с.8].

І.Огієнко, як і письменники кінця XIX — початку XX ст., переконаний, що впровадження української мови в усі сфери життя має сприяти національному й політичному самовизначенню, піднесенню національної свідомості, духовному збагаченню народу. Священики, переважна більшість яких захищає інтереси уряду, сприяють поширенню русифікації. Церква, зауважує Т.Зіньківський, стає своєрідним “департаментом” уряду, “кописткою” з поліцейськими функціями. О.Кониський додає: *“Великороси-єпископи розсилають до сільських українських священиків секретные предписания (підкреслення О.Кониського. — Л.Г.) не проповідувати у церкві українським язиком”* [7, с.570]. Користуючись російською мовою в церкві та спілкуючись нею з паствою, представники кліру доводили, по-перше, свою вірність уряду та Синоду, по-друге, вищість над простолюдом, *“бо, як говорити до мужика по-мужичи, то він стане за пана-брата”* [7, с.568]. Самовіддана служба священиків “третьому членові російського символу віри — “самодержавію” [4, с.324] стала причиною заполітизованості проповіді, упередженого тлумачення Святого Письма, Божих заповідей у церкві та освітніх закладах. Несвідоме своїх громадянських обов’язків духовенство, на переконання письменників, руйнує релігійні моральні традиції українців. Ці болючі питання, як відомо, неодноразово порушував у своїх виступах й І.Огієнко. І чи не найпромовистішим прикладом є його “Рідномовний катехизис для

вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства”, де у розділах “Церква й рідна мова”, “Духовенство й рідна мова” виголошено: *“Кожна віра найміцніше зв’язана з рідною мовою народу, бо рідна мова — то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова — шлях до Бога. [...] Усі церковні богослуження мусять відправлятися тільки живою мовою свого народу, як то було й у давнину. Богослуження незрозумілою мовою не приносить вірним усієї тієї духової користі, що є його ціллом.[...] Народ, що слухає Служби Божі в нерідній йому мові, подібний до в’язня, що лобується світом Божим через в’язничі ґрати. [...] Священик, що виголошує проповіді не рідною вірним мовою, чинить непрощений гріх проти добра Церкви, бо не промовляє до душі їхньої, цебто не будує їх”* [10, с.30-34].

Небажання священиків захищати інтереси народу, нести слово Боже рідною мовою викликають недовіру, збайдужіння простолуду до починань усієї інтелігенції, що стосувалися просвіти, організації читалень. І.Франко, Б.Лепкий, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, О.Кониський, Т.Зіньківський та ін. занепокоєні стосунками, які складаються між духовенством і народом, оскільки байдужість представників кліру та їх нехтування народними традиціями стають головними причинами руйнування національних основ релігії та моралі. *“Дуже цікава річ, — наголошує О.Кониський у статті “Український націоналізм”, — що наше сільське духовенство, забороняючи співати селянам колядки й щедрівки, нігде не заборонило їм співати гидких пісень, бо ... вони великоруські”* [7, с.569]. Ситуація, що склалася, загрожує двома наслідками: 1) заборона виконувати на свята обрядові пісні язичницького походження порушує “права людські”, “волю віри”, про що неодноразово попереджали М.Драгоманов, І.Нечуй-Левицький, Леся Українка, Т.Зіньківський, А.Кримський; 2) щоб уникнути проблеми із урядом і догодити владним структурам, священство насаджує чужомовні фольклорні зразки аморального змісту, сприяючи розбещенню простолуду.

І.Франко, І.Нечуй-Левицький, Б.Грінченко, Т.Зіньківський, Б.Лепкий, Леся Українка, І.Огієнко та ін. розуміли релігійну культуру народу як складну систему, що синтезує язичницькі і християнські традиції, вважали за необхідне впроваджувати рідну мову в церкві, виступали проти духовної асиміляції народу, руйнування морально-етичних основ його буття, засуджували відданість представників духовенства політиці уряду. Дана стаття повністю не вичерпує проблеми; ще потребує ґрунтовного вивчення питання активної співпраці українських письменників та І.Огієнка на ниві морального виховання народу, що важливо для характеристики культурно-мистецького, суспільного життя України початку ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. *Struchman*. Местный народный праздник “Рахманский Великдень” // Подольские епархиальные ведомости. — 1884. — № 18. — С.351-354.
2. *Венгрженовский С.* Языческий обычай “гоньты шуляка” // Киевская старина. — 1895. — № 9. — С.282-323.
3. *Горболіс Л.* Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX — початку XX ст. — Суми: Козацький вал, 2004. — 200 с.
4. *Грінченко Б.* Яка тепер народна школа на Україні // Житє і слово. — 1896. — Т.4. — С.241-258; Т.5. — С.321-334.
5. *Зіньківський Т.* Штунда, українська раціоналістична секта // Берегиня. — 1995. — № 1-2. — С.99-118.
6. *Лларіон, митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу — К.: АТ “Обереги”, 1994. — 424 с.
7. *Кониський О.* Український націоналізм // Правда. — 1875. — № 14. — С.566-572.
8. *Кримський А.* Звинигородщина // Українська література в школі. — 1991. — № 7. — С.30-33.
9. *Леткий Б.* Начерк історії української літератури: У 2 кн. — Мюнхен: Український вільний університет, 1991. — Кн. 1. — 272 с.
10. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — К.: АТ “Обереги”, 1994. — 72 с.
11. *Симашкевич М.* Местный народный праздник “Розгри” // Подольские епархиальные ведомости. — 1884. — № 23. — С.467-475; № 24. — С.493-500.
12. *Українка Леся.* Твори: У 12 т. — К.: Наук. думка, 1977. — Т.8. — 319 с.
13. *Франко І.* Твори: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1980. — Т.28. — 439 с.
14. *Хоткевич Г.* Хто ми і чого нам треба. — Харків: Просвіта, б. р. — 30 с.
15. *Яновська Л.* Твори: У 2 т. — К.: Дніпро, 1991. — Т.1. — 712 с.
16. *Яновська Л.* Щоденник 1909, 1912 рр. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАНУ. — Ф.38. — № 107. — 28 с.
17. *Яцків М.* Записна книжка. Б.д. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАНУ. — Ф.98. — № 672. — 42 с.

The equality in sounding of the ideas of Ukrainian writers at the end of the XIX century — beginning of the XX century with the I.Ohienko's conception about the Ukrainian people's religious culture, “Mother tongue's duties” of the clergy in the church, is defined more exactly in the article on the basis of wellknown but difficult of access sources in the comparative aspect.

Key words: nationality consciousness, conception, religious culture, “Mother tongue's duties”.

Отримано: 30.04.2005 р.